

विहार उत्तर भारताचा

भा रतीय संस्कृतीतच तीर्थांना मानवी जीवनात अनन्यसाधारण स्थान प्राप्त झाले आहे. सर्व भारतभर तीर्थस्थाने विखुरलेली आहेत. पुण्य पुरुषांच्या सानिध्याने ही स्थाने तीर्थे बनली आहेत. आचार्य वादीभसिंह क्षत्रचूडामणीत म्हणतात :

पावनानि हि जायंते स्थानान्यपि सदाश्रयात् ।

सदभिरध्युषिता धात्री संपूज्येति किमभुतम् ॥

तीर्थकरांचे तर जीवनच स्व-पर कल्याणासाठीच असते. जिथे त्यांची पंचकल्याणिके झाली ती ती भूमी तीर्थ बनली असल्यास नवल काय! त्यातून त्यांनी ज्या भूमीवरून जीवनाचे लक्ष साध्य केले, मोक्ष साध्य केला ते स्थान तर परमपवित्र तीर्थ बनते. अशा ठिकाणी येणारा संसारी जीव तेवढा वेळ तरी व्याप्ताप-मुक्त होणारच. एक आगळी वेगळी अनुभूती त्याला होणारच. आत्मशक्तीचा स्पर्शही जाणवणारच.

...आणि शिखरजीतर वीस तीर्थकरांची निवाणभूमी! तिचे पावित्र, प्रेरकशक्ती अद्भूतच म्हणावी लागेल. अशा भूमीवर मुनी अवस्थेत मुनिश्री आर्यनंदी आले होते. वंदनेसाठी. हजारो वर्षांपासून शेकडो मुनिवर्यांनी या भूमीत ध्यानधारणा, आत्मसाधना केली होती. कारण अशा सिद्धक्षेत्रावर ध्यानसिद्धी प्राप्त होते असेही म्हटले आहे.

दर्शनः सम्मेदाचलाचे:

परमपूज्य आर्यनंदीजीचे अंतरंगी निर्वाणभूमीतील परमपारणामिक – सर्वश्रेष्ठ व सर्वविशुद्ध असे भाव तरंग उठत होते. शिखरजी या अनेक तीर्थकरांच्या निर्वाण भूमीत ते दाखल झाले होते. त्या भूमीवर मस्तक टेकवावे, त्या मातीचा सुगंध आपल्या नासापुटांतून घेऊन साठवून ठेवावा, त्या मातीचे सिंदूर कपाळी लावावे, असे त्यांना मनोमन वाटू लागले. साक्षात् कैवल्यधामच ते. सारे आसमंतच एका जादूभरल्या नेत्रांनी त्या संताकडे जणू पहात होते. ज्या वृक्षांच्या सावलीतून तीर्थकरांनी, अर्हतांनी वाट काढत काढत गिरीराज शिखरजीचे टोक गाठले, ती सावली आजलाही संसारतप्त जीवांना जणू शांत करीत होती.

सम्मेदाचल पर्वताचे दर्शन म्हणजे निखिल चराचर सृष्टीचे एक आदर्श असलेल्या क्षेत्राचे दर्शन. इंग्रजीत देखील “समिट” (शिखर) असा शब्द आहे. शिखर म्हणजे ज्याच्यापुढे आता काही नाही. सर्व भाव संकल्पना, सर्वभावजीवन-मरण, सर्व अहंकार, महत्त्वाकांक्षा यांचा संक्षेप, त्यांचा विलय एक अनंत ज्ञान-सुखपूर्ण अवस्था म्हणजे शिखर. आत्म्याची व परमात्म्याची भेट होण्याची जागा. दोघांच्या भेटीत शब्द कुठले? दोघेही एकमेकांत सामावलेले. आर्यनंदीचा मुक्तोत्कंठ आत्मा आणि हृदयी नित्य अवस्थित, नित्य अविचल, अनुपम परमात्मा यांच्या मीलनात शब्द उरणारच करते.

आर्यनंदी मुळातच भाव-संपन्न. भाऊक नेत्रांतून धारा लागल्या वहायला. जणू साक्षात् सर्व निर्वाण-संपन्न सिद्धांचे दर्शनच घडले. डोक्यातील अश्रूनी जणू त्यांनी सिद्धात्म्याची पादपूजा केली. नाही तरी निर्गंथाकडे काय असणार घायला?

गुरुश्रेष्ठ आर्यनंदीजीच्या शब्दातच तो अनुभव सांगायचा म्हणजे –

मंजिले दोस्त का निशा देखिए किस तरह मिले।

अकल तो देखिए खुद बहक गयी अब किसे रहनुमा करे॥

अशा कुणातरी माणसाची गाठ पडावी की ज्याची सारी बुद्धीच बहकून गेली आहे. केवळ मीलनच उरले. दोन परमात्म्याचे मीलन. पण ते दोघेही एकरूप. हे जे शिखरजीचे दर्शन मुनिराजांना घडले, त्या दर्शनाने त्यांचे जीवन अधिक सुगंधित झाले. परमात्मा तर आतच आहे. मग ही भ्रमंती का? या भ्रमंतीची एक कहाणी असते. ती अगम्य असते. असीम असते. असीमाला गाठायचे तर असेच एकान्तस्थळी शोधावे लागते. हा स्थळमहिमा उगाच नाही. त्या महानिर्वाण भूमीची धूळ शिरावर धारण करावी लागते. तेथला वारा प्यावा लागतो. सारे पंचप्राण ओतून त्या भूमीशी एकरूप व्हावे लागते.

शिखरजी हे एक असेच रिसिव्हींग केंद्र आहे. परमात्म्याचे सूक्ष्मतर निश्वास अद्यापि भक्तासाठी जणू तेथे रेगाळत राहिले असावेत. भावनेला जे तेज येते ते अशाच स्थळी. सारी काया मोहरून तर जातेच, सारे मन शांत सरोवराप्रमाणे स्थिरावले तर जातेच, परंतु परमात्म्याचे जे स्वर तेथे रेगाळत राहिलेले असतात त्यांनी आत्म्याची वीणा झंकृत होतच नाही, असे कसे म्हणता येईल? हा केवळ यात्रेचा प्रपंच नाही. सान्या आत्म-प्रदेशांच्या महायात्रेचा तो प्रपंच आहे. जीवनाला परमपवित्र जीवन भेटावे, त्या परमात्म्याच्या असीम, अनावृत्त स्पर्शने जीवन पवित्र व मंगलमय बनावे, हाही हेतू असतो.

मंतरलेल्या वातावरणाचा परिणाम शब्दांच्या मोजमापापलीकडे असतो. तसेच वातावरण शिखरजीच्या टोकाटोकावर भक्ताला आढळत असल्यास त्यात नवलाचा भागच नाही. तपःपूत व पावित्र्यमंडित गिरी शिखरे आजलाही हृदयातून परमात्म्याशी संवाद घडवू शकतात. हे जे सामर्थ्य आहे, ते सामर्थ्य केवळ परमसंवेदनशील भक्तांनाच जाणवू शकते. जीवनात शतशत सूर्य उदयाला यावेत, व तन-मन प्रकाशाने उजळून निघावेत असा अनुभव येणे शक्य आहे. त्या शक्यतेचा बोध अशाच प्रकारच्या परमपावन तीर्थात येतो. साक्षात् निर्वाण भूमी. निर्वाण हा शब्द किती गोड? अशी माधुरी अन्य मतमतांतरात दिसून येत नाही. तो निर्वाण शब्दच मानवाच्या मनातून, जीवनातून जन्म-मरणाचा अंत करून टाकतो. जीवन आणि मरण यांच्या पलीकडले ते निर्वाण. भगवन्तांनी आपल्या चिरश्रेयांकित ध्येयाला प्राप्त करून घेतले ते याच भूमीत. सम्यकदर्शन, सम्यकज्ञान आणि सम्यकचारित्र्याची एकात्मक पूर्ती याच ठिकाणी झाली. सहजतेने कर्ममुक्तीचा पुरुषार्थ त्यांनी याच ठिकाणी पूर्ण केला. कितीही झाले तरी आर्यनंदीजी त्याच मार्गाचे पाईक. विनम्र पथिक, सारे सारे सोडून देऊन परमात्मतत्त्वाशी एकरूप होण्याचा दिव्य अग्निपथ त्यांनी स्वीकारला होता. पण शरीर? शरीर तर नाशवंत. त्या नश्वरतेत अविनाशी, अजरामर, अलौकिक आत्मा वास करीत होता. त्या आत्म्याचे हे साधनभूत आवरण. त्या आवरणासाठी किती धडपड, किती यातायात, किती कष्ट. त्यात निवास करणाऱ्या परमात्म्याकडे मानवाचे लक्ष्य जात नाही. ही जी मिथ्यात्वग्रस्त चेतना आहे, ती त्या ज्ञानसूर्याकडे पाहूच शकत नाही. परंतु आर्यनंदीजीच्या जीवनात सम्यकत्वाची पहाट फुलली होती. पहाटेचा सौरभयुक्त, प्रशांत वारा हृदयांतरी वाहात होता. आत्म्याचे सुमंगलगीताचे मंजुळ ध्वनी आतून निनादत होते.

पूज्य आर्यनंदीजीच्या हृदयाच्या वीणेची तार झंकारित झाली. मुनिधर्माचे कठोर

आचरण करणाऱ्या त्या तपस्व्याच्या नेत्रांच्या कडा ओलावल्या. साक्षात निर्वाणभूमीच्या स्पशनि, तेथील वाच्यातून येणाऱ्या पवित्र निश्वासाच्याही स्पशनि ते पुलकित झाले. भक्तिरसाचा उद्रेक झाला. “मीही परमात्माच आहे. मीही अनंत ज्ञान-दर्शन-चारित्र्याचा अखंड, विशुद्ध असा पिंडच आहे, मी त्या परमात्म्याचीच प्रतिकृती आहे. जे जे परमात्म्याच्या विशुद्ध आत्म्यात विद्यमान आहे, ते ते माझ्यातही आहे” असे विचार त्यांच्या हृदयात उमटले. पण साधकाला केवळ अशा विचारांनी चैन पडत नाही. त्याला हवा असतो जीवनानुभव. तो आत्मानुभवच अमृतानुभव असतो. त्याला अमृतमय परीसस्पर्श हवा असतो. बालकाला मातेच्या चित्राला पाहून समाधान नसते. मातेची ऊबदार कूस, तिचा ममतेचा स्पर्श हवा असतो. तसेच आर्यनंदीजींना समाधीचे सुख हवे होते. त्या समाधीच्या माध्यमातून देहातीत अशी अवस्था हवी होती. तीव्रतर तृष्णेशिवाय ती अवस्था कशी प्राप्त होईल? खरे तर तशी तृष्णाच मानवाला अधिक प्रेरक ठरते. ही तृष्णा जितकी गहन, जितकी समर्थ असेल, सशक्त असेल तितकी साधनाही तीव्र होईल. यात मध्यम मार्ग नाही. पलायनाचा मार्ग नाही. झोकून देण्यासाठीच तर ही साधना आहे. अशा साधनेसाठीच तर आर्यनंदीजी अशा उतरत्या वयांत, हजारो मैलांची पदयात्रा करीत तेथे आले होते.

अेको मे शाश्वतश्चात्मा

ज्ञानदर्शन लक्षणा:

शेषा बहिर्भवा भावा

सर्वे संयोग लक्षणा: //

आत्म्याची ही एकत्राची साधनाच तर त्यांना हवी होती. त्या आत्म्याच्या पलीकडील सारे बंधन, प्रेमरज्जू, सारा पसारा, सारे भाव-विकल्प हे आत्म्याहून वेगळे आहेत, असे चिंतन करीत करीत त्यांनी त्या परमपावन, निर्वाणसुखपूर्ण अशा सम्मेदाचलाला त्रिवार वंदन केले.

हे वंदन त्या जड-पौदगलिक तीर्थाचे नव्हते. ते होते नित्य तीर्थमय असलेल्या चैतन्याचे. तीर्थ म्हणजे एका नदीवरील घाट. त्या एका घाटावरून पलीकडे जायचे असते. तसेच हे सम्मेदतीर्थ. या जडतेतून चैतन्याला मुक्त करणारे तीर्थ. निर्वाण सुखाची समृद्धी देणारे तीर्थ. त्या चैतन्यतीर्थाचेच आकर्षण आर्यनंदीजीच्या हृदयात होते.

पहिली वंदना:

येथे हेही नमूद करणे आवश्यक आहे की या पृथ्वीवरील अध्यात्माचे नंदनवन

म्हणजेच हे तीर्थ आहे. पृथ्वीतलावरील सर्व साधुसंतांचे चैतन्यमय तीर्थ. या तीर्थाचे दर्शन मुनिश्रीनी जेव्हा ते गृहस्थाश्रमात होते तेव्हाही घेतले होते. ते इ.स. १९५२ मध्ये. ब्रह्मचारी गुणधराबरोबर पौष वद्य १० ला म्हणजे दि. २२.१.५२ ला आले होते. त्यावेळी त्यांनी मोळ्या भक्तिभावाने तीनदा वंदना केल्या होत्या. तरीही त्यांचे मन भरले नव्हते. एक तीव्रतर तहान हृदयात जागीच होती. निर्वाणभूमी त्यांना सदैव आर्त साद घालत होती. सम्मेदगिरीच्या त्या अणुरेणूत तीर्थकरांची पदकमले उमललेली होती. त्या पदकमलांचा मधुर धनी जणू त्यांच्या मनीमानसी रुंजी घालत होता. एकेका स्थळाचे असेच असते. ते स्थळ जरी अनेकांना दगडामातीचे, तरुलतांचे दिसत असले तरी आर्यनंदीना ते जिवंत-तीर्थ वाटत होते.

दुसरी वंदना :

त्यानंतरही त्यांनी इ.स. १९५७ ला म्हणजे माघ वद्य १४ दि. २८ फेब्रुवारी ५७ रोजी स्वतः ब्रह्मचर्यव्रत घेतल्यानंतर करकंबच्या बाबुराव समर्थ यांच्यासह या महान निर्वाण-तीर्थाचे पुनः दर्शन घेतले. त्यावेळी त्यांना खूप आनंद झाला होता. त्यांनी १९५५ मध्ये आचार्यश्री शांतिसागरजी या थोर आचार्याच्या चरणाजवळ आजन्म ब्रह्मचर्यव्रताचा स्वीकार केला होता. कोणतेही व्रत, कोणताही संयमपूर्वक आचार हा मानवाच्या जीवनात लावलेले सौदर्याचे रोपटे असते. विशुद्धतेच्या मार्गावरील ते पाऊल असते. जिनमार्गावरील दृढ श्रद्धेशिवाय, अर्हताच्या जीवनावर परमपवित्र श्रद्धा असल्याशिवाय व्रताचरणाकडे ओढाच होत नाही. कोणत्याही अल्पशा चारित्र्याचा स्वीकार मानवाला महामानवतेकडे घेऊन जातो. व्रत लहान की मोठे हे महत्त्वाचे नसून आंतरिक साधनेची प्रेरणा किती तीव्र हे महत्त्वाचे असते. आर्यनंदीजींचा मानसपिंडच असा की जे पाऊल टाकायचे ते पूर्ण विचारांती, पूर्ण संकल्प करून. आणि एकदा तसे पाऊल टाकले की मग प्राणपणाने ते त्यासाठी झटतात. जीवन म्हणजे साधना, आणि साधनेचे सूत्र आहे खंबीरपणे जीवनाच्या अंतार्पर्यंत व्रताचरणाचे पालन. त्या बाबतीत कुणाशी कसलीही तडजोड नाही. हा खंबीरपणा आहे मोठा मृदू कुणालाही न दुखवता अत्यंत नप्रतेने ते आपली व्रते पाळत असतात. त्यात देखावा नाही, अहंता नाही, आग्रह नाही. अंगात सामावून असलेले कारुण्य इतके प्रभावी आहे की त्यांनी कुणाला दुखवावे, असे प्रसंगच येत नाहीत.

म्हणून परमपूज्य संतश्रेष्ठ श्री शांतिसागरजीनी त्यांना जेव्हा सन १९५५ मध्ये ब्रह्मचर्य व्रताची दीक्षा दिली, तेव्हा महाराजांनी आर्यनंदीजींना हंसत म्हटले, “काय शंकरराव, आमचेकडून व्रत घेता आहात हे खरे, पण महाराजांना दूषण लागेल असे काही

होणार नाही ना?”

त्यावेळी आर्यनंदीजीच्या नेत्राच्या कडा पाणावल्या. ते नम्रतेने म्हणाले.

“आचार्य, आपल्या चरणसाक्षीने जे ब्रत मी घेतले ते मी अर्हताच्याच साक्षीने घेतले, असे मी समजतो. प्राण गेला तरी या ब्रताचा भंग होणार नाही. आपले तपोबल आमचे पाठी असताना आपण निश्चिंत राहावे. आता आमच्या जीवनात गुरुशिवाय कोणी नाही. आमचे सर्वस्व आपणच आहात.”

आचार्य श्री विमलसागरजीची भेट व सहवास :

वाटेत त्यांना वंदनीय श्री मुनिश्री विमलसागरजीचे दर्शन घडले. आचार्याचा संघ मोठा, व्यापही मोठा. अनेक मुनिश्री, क्षुल्लक, ऐल्लक, ब्रह्मचारी, आर्थिका, साध्वी, व्रती त्यांच्या संघात होते. आर्यनंदीजीचे हृदय आनंदाने भरून आले. साधनारत परमपूज्य साधूंना पाहून ते स्वतःच्या आत्मसाधनेत आणखीनच अप्रमत्त झाले. सावधान झाले. निर्ग्रंथ साधूंचे जीवन म्हणजे असिधाराव्रत. निर्मोही, निर्ममत्वी, आशाआकांक्षांनी शून्य, सर्व भोगलालसांनी रहित ते उत्कट जीवन जगण्याचा प्रयत्न हे निर्ग्रंथ करीत असतात.

मुनिपदाची निर्ग्रंथ दीक्षा घेतली की मग सारा प्रपंचाचा, मोहमायेचा त्याग आलाच. कशाचीही काळजी, चिंता, व्यामोह नाही. प्रत्येक क्षण हा अप्रमत्त. आत्म्याच्या चिंतनाची प्रत्येक घटिका अमोल. संघाचे दृष्ट पाहून आर्यनंदीजीना समाधान वाटले. आचार्य म्हणाले— “येणार कां सम्मेदाचलावर? आम्ही निघालो आहोत.”

“का नाही येणार? आपले सानिध्य मिळायलाही भाग्य लागते. साक्षात् निर्वाणभूमीत आपल्यासारख्या महातपस्यांचे सानिध्य. आम्ही अवश्य येतो.”

त्याच संघाबरोबर त्यांनी सम्मेदगिरी गाठली. इ.स. १९७२ च्या जूनमध्ये. पू. आर्यनंदी महाराजांच्या विहाराचा हेतू मात्र परमपूज्य गुरुदेव श्री समंतभद्रांनी कोटी फंडाच्या जमवाजमवीची दिलेली आज्ञा पूर्ण करण्याचा. मनात संकल्प सतत तेवत होताच.

पूज्य मुनिश्री आर्यनंदीजीचे या पद-भ्रमणात सहकारी होते त्यांचे पूर्वाश्रमीचे प्रिय शिष्य श्रीपालजी सावजी. गुरुंच्या चरणी भ्रमराप्रमाणे रुंजी घालणारा, त्यांच्या सुख-समाधानात स्वतःचे सुख-समाधान मानणारा. “स्व-पणा” विसरून केवळ गुरु-सेवेतच रमून जाणारा. मुनिश्री आर्यनंदीजीच्या बरोबर आपल्या संसारशकटाला घेऊन जाणारा. प्रवासात चार-आठ माणसे आणि खाण्याची-आहाराची-शयनासनाची सामग्री घेऊन निघालेला छोटासा संघपती. महाराजांच्या जोडीला सावलीसारखा नित्य असणारा

संघपती. उत्तरत्या वयातील महाराजांचा योगक्षेम सांभाळताना पित्याच्या-मातेच्या ममतेने वागणारा सतृशील, निष्ठावंत ब्रती श्रावक. एकच एक उद्देश, महाराजांना त्यांच्या कार्यात उदंड यश येवो हा. ऊन मी म्हणत असले तरी विसावा नाही. पावसांच्या सरी कोसळल्या तरी निसर्गाच्या कृपेने आनंदून जाणारा त्यांचा स्वच्छ, निर्मळ आत्मा. उत्तरेकडील कडाक्याच्या थंडीनेही त्यांच्या आशावादाला कधी हताश केले नाही. प्रवास आणि प्रवास. रोज नवे गाव. नवी माणसे, नवा देश, नवी बोलभाषा, महाराजांचे ते कमळासमान प्रफुल्लित वदन, त्यांचे ऋजु-कोमल हास्य आणि निरतिचार आचारधर्म. या सायांनी त्यांच्या बरोबरच्या माणसांना कधी शीण आलाच नक्ता.

या त्यांच्या भ्रमणव्रताच्या आचरणाच्या वेळी शेकडो प्रसंग असे घडत गेले की जणू नियती त्यांच्या हृदयाचे विशालतत्त्व, मनाचा खंबीरपणा, आणि आत्मतत्त्वाचे अपरिमित सामर्थ्यच जोखून घेत होती. अनेक संकटेही आली. या संकटांना भगवन्तानी “परिषह” अशी संज्ञा दिली आहे. भुकेचा परिषह तर दीक्षा घेतल्या पासूनच अनुभवात होता. मुनी जेव्हा आहार घेतात तेहा देखील तो केवळ आत्मसाधनेसाठीच. कुठेही लौल्य नाही, आसक्ती नाही, पाणी-पात्रात म्हणजे हातातच एक एक घास घेऊन, निरखून मगच मुखात घालायचा. तिथे आवड-निवड नाही. केवळ त्या भोजनाची शुद्धता पाहायची. देणाऱ्या दाताराची मनःशुद्धी पाहायची. दोघेही त्रुप्त होत असत. परिमित आहार आणि नित्य विहार या दोन प्रक्रियांनी मुनीचे जीवन विशुद्ध होत असते. उन्हाळ्यात तर कंठशोष व्हायचा. घसा वाळून जात असे. पण त्यावरही आर्यनंदीजींनी विजय मिळविला होता. कडक उन्हाळ्यात देखील जेवताना जेवढे पाणी घेणेशक्य तेवढेच पाणी प्यायचे. नंतर दुसरेच दिवशी आहार घेताना. भूक-तहानेचे असे परिषह तर त्यांनी संयमाने व कठोर निश्चयाने पार पाडले होतेच. पण जंगलातून विहार करताना सर्पादिकांचे सानिध्य घडे. तेही निर्भयतेने सहन करीत. रस्त्याने कुश कैटक, शर्करा (खडे) चा त्रास, चर्या-परिषह, उष्ण-शीत परिषह सहन करीत.

एक चमत्कारिक योगायोग :

उत्तरेकडील विहारात एक अत्यंत विस्मयकारक प्रसंग घडून आला. महाराज एका मुक्कामी विश्रामास होते. प्रवासाने सहप्रवासी सारे दमलेले, थकलेले.

इतक्यात एक शेठजी त्यांच्या दर्शनास आले. त्यांनी महाराजांना आदरपूर्वक विनंती केली की महाराजांनी पुढील मुक्काम त्यांच्या गावाबाहेरील गिरणीच्या प्रांगणात करावा.

महाराजांनी त्या भक्ताचे प्रेमळ भाव जाणून घेतले. त्यांनी त्या विनप्र भक्ताचे म्हणणे मान्य केले. “कुठे तरी मुक्काम करायचाच आहे. तर त्यांच्या गिरणीच्या आवारात कस्यो”

महाराजांनी संघपतींना विचारले— “काय, श्रीपालजी, जायचे ना यांचेकडे.” श्रीपालजींनी होय म्हटले. तो श्रीमंत माणूस निघून गेला. दुसरे दिवशी महाराजांचा विहार सुरु झाला. “णमो सिद्धाण्ठ” म्हणत म्हणत महाराज निघाले. पाचसहा किलोमीटर अंतर सहजच चालणे झाले आणि गावाबाहेरील ती गिरणी दिसली. सारेजण दाराशी पोहोचले. पण कुठे काही हालचाल कशी ती दिसत नाही? श्रीपाल साहूजी विचारात पडले.

श्रीपालजी आत गेले. आणि तेथील दृश्य पाहून ते चकितच झाले. जे श्रीमंत गृहस्थ आमंत्रण द्यायला आले होते, ते जखमी अवस्थेत मध्ये पडले होते. रक्तस्त्राव झालेला दिसत होता.

श्रीपालजींनी महाराजांना हकीकत कळविली. महाराजांचे कनवालू हृदय द्रवले. त्यांनी जवळच मुक्काम केला. त्या जखमी श्रीमंत माणसाचे घर शोधून काढण्यात आले. निरोप दिला गेला. त्याला दवाखान्यात उपचारासाठी पाठविण्यात आले. तत्पूर्वी महाराजांनी आपल्या मयूर पिच्छीने त्या माणसाला स्पर्श करून त्याचे आरोग्य चिंतिले. आणि मग त्यांनी पुढे प्रस्थान केले.

पुढे, पुढील एका मुक्कामात तो श्रीमंत गृहस्थ आपल्या पत्नी-मुलाबाळांसह दर्शनासाठी आला. त्याने महाराजांचे पायच धरले. रङ्गु लागला. महाराजांची सेवा करण्याएवजी मुनिश्री आर्यनंदीजींनाच त्याची सेवा करण्याची पाळी आली होती.

तो म्हणाला— “महाराज, माझ्या पापकर्माच्या उदयाने मला त्या रात्री चोरांनी खूप मारहाण केली. मात्र तिजोरी उघडली गेली नाही, नुकसान काही झाले नाही. . मी तर बेहोश पडलो होतो. आपण येऊन गेलात, पण माझ्या पापकर्मामुळे माझे घरी आहार देऊ शकलो नाही.”

महाराज शांतपणे म्हणाले— “तुम्ही बरे झालात, यातच आम्हाला आनंद आहे. आमचा आहारयोग नव्हता. असेच आम्ही म्हणतो. आपल्या पुण्यामुळे आपले प्राण वाचले. आणि आपले पुण्य असेल तर आपले गेलेले धनही परत मिळते. आपण परमात्म्याचे ध्यान करा. ध्यानच तुमच्या जीवनाचे कल्याण करील.”

.... आता तर सोबतीला आचार्य श्री विमलसागरजी होते. जणू दोन संघ एकत्र आले होते. आचार्यश्रीच्या सहवासात महाराजांना नवनवीन ग्रंथांचा स्वाध्याय घडत होता. आचार्य विमलसागरजीच्या प्रेमळ छत्राखाली महाराज आर्यनंदीजीच्या जीवनात नवाच उत्साह आला होता. हजारो मैलांचा प्रवास विमलसागरांनी भारतभर केलेला. सामान्य माणसांच्या सुख-दुःखात सहभागी होऊन त्यांना पारमार्थिक सुख मिळेल तेव्हा मिळेल,

पण त्यांच्या आजच्या समस्या दूर व्हाव्यात यासाठी त्यांचा प्रयत्न असायचा. तंत्र-मंत्राचे, ज्योतिष, वैद्यकीय त्यांना चांगले ज्ञान. त्यामुळे सामान्यांची त्यांच्याकडे फार भक्ती.

अशा थोर साधुसंतांचा समागम मुनिश्री आर्यनंदीजींना मनापासून आवडला. नित्य नवे विचार मनात यायचे. समाजाचे प्रबोधन करण्याचे श्रेष्ठ कार्य जैनसाधुसंत अखंडपणे करीत आहेत, याचा त्यांना आनंद वाटत होता. मानवाचे जीवन सुखी व संपन्न झाल्याशिवाय व त्यांच्यात खन्या प्रेमाचा आविर्भाव झाल्याशिवाय साधुसंतांनी देखील विश्राम घेता उपयोगी नाही. श्रमण जसा स्वतःच्या आत्मकल्याणाची काळजी अहर्निश वाहातो, तशी समाजाचीही वाहतो.

अयं निजः परोवेती गणना लघु चेतसाम्।

उदार चरितानां तु वसुधैव कुटुम्बकम्॥

सारे विश्वच त्यांच्या हृदयांतरी वसत असते. हा आपला, हा परका असा विचार साधुसंताच्या हृदयी येत नाही. जे का रंजले गांजले त्यासी म्हणे जो आयुलो तो चिसाधु ओळखावा, देव तेथेचि जाणावा// या उक्तीप्रमाणे मुनिश्री आर्यनंदीजींचे जीवन आहे. त्याचा प्रत्यय रोज यायचा.

या विहारात त्यांनी अनेकांना लहान लहानशा प्रतिज्ञा दिल्या. मांसाहाराचा त्याग, मध्यप्राशनाचा त्याग करायची अनेक अजैनांनी प्रतिज्ञा केली. निरामय जीवन व निर्बसनी जीवन यांची सांगड घालण्याची अत्यंत कळकळीची विनंती दर्शनाला आलेल्या प्रत्येकाला ते करीत. म्हणूनच ही यात्रा एका श्रमणाची विजय यात्राच होती. सम्यक् आचरण हाच धर्माचा खरा पाया आहे. हे आचरण सक्ती म्हणून नव्हे तर हृदयांतरी एक सम्यक् जीवनाचा दीप पेटावा या भावनेने केलेले होते.

गिरिपरते गिरवो भलो। भलो पकरियो नाग।

आगी माही जरियो भलो। बुरो शील को त्याग॥

चारित्र्य हाच धर्म, मानवता हाच धर्म, आत्मसेवेबरोबर जनता जनार्दनाची सेवा हाच धर्म, असा निर्धार त्यांनी मनोमन केला होता.

परोपकारी निज शक्ति वेची। परोपकारी निज वित्त खर्ची।

वाणी पराला हित तेच सांगो। परोपकारी तव देह लागो॥

असा स्व-पर कल्याणाचा मार्ग आर्यनंदीजी आक्रमित होते.

शिखरजी येथील चातुर्मासः

सम्प्रेदगिरीवर आचार्य श्री विमलसागरजीच्या सहवासात त्यांचा चातुर्मास इ.स. १९७२ मध्ये झाला. चार महिन्यांत आर्यनंदीचे जीवनपुष्ट अधिकच सौरभयुक्त झाले. घ्येयप्रेरित जीवन म्हणजे एक वादळच असते. नित्य नवीन उर्मी, नित्य नवीन उत्साह हृदयी उचंबळून येत असे. एका नवीन तारुण्याचा संचार जणू झाला होता. परमपूज्य गुरुदेव श्री समंतभद यांनी दिलेली आज्ञा तर पूर्ण करायची होती व आत्मकल्याणाची प्राप्त झालेली संधीही सोडायची नव्हती. दर्शनार्थ येणाऱ्या अनेक श्रावकांना तीर्थरक्षणाचे महत्त्व व त्यासाठी जैन समाजाने काय करावे, काय करणे कालोचित आहे, हे मोळ्या खुबीने ते सांगत. मुनीची आज्ञा, मुनीची अशी आंतरिक प्रेरणा जैन समाजाने कधीही वाया घालविली नाही. तीर्थ संरक्षणासाठी निधी जमा होत होता. आपल्या कार्याला यश येत आहे याचे श्रेय ते सम्प्रेदगिरीच्या पवित्र स्थानालाच देत.

ते सांगत— “प्रिय श्रावकांनो, हे खरे तर कार्य श्रावकांचेच आहे. आम्ही तर बोलून चालून नग्न-दिगम्बर. आपल्या पूर्वजांनी किती तीर्थक्षेत्रे, सिद्धक्षेत्रे निर्माण केली. हजारो वर्ष ही सर्व स्थाने जैन समाजाची प्रेरणास्थाने आहेत, श्रद्धास्थाने आहेत. अब्जावधी रुपयांची ही मालमत्ता कुणी सांभाळायची? त्या पूजनीय व वंदनीय सिद्धक्षेत्रांची व्यवस्था, पूजा-अर्चा-वंदना कुणी करायची? या गिरीराजाचाच प्रश्न घ्या? शंभर वर्षांपासून तंटा चालू आहे. कोर्ट-कचेच्या चालू आहेत. असे का घडते? आपण लक्ष देत नाही म्हणूनच ना? हे मधुबन पहा. ही उंच उंच गगनभेदी शिखरे पहा. ते तुमच्या दातृत्वाला आवाहन करीत आहेत. तुम्ही जे गृहस्थाश्रमात राहून कमविता, त्यात या तीर्थराजांचा हक्क नाही का? तीर्थाना आपल्या कुटुम्बियापैकीच एक समजा. पिढ्यान् पिढ्या या तीर्थक्षेत्रावर तुम्ही पुण्य उपार्जन केले आहे. आपली जीवने तुम्ही समर्थ व संपन्न केली आहेत. मग त्या तीर्थासाठी काही करणे तुमचे कर्तव्यच नाही का?”

“या तुमच्या पवित्र तीर्थाचेकडे स्वार्थी, लोभी, कपटी माणसांचे डोळे लागलेले आहेत. राज्यांची व्यवस्था बदलते आहे. कायदे कानून बदलत आहेत. शासन-सेवकांच्या वृत्ती बदलत आहेत. त्यांच्याकडे लक्ष ठेवा. बारकाईने लक्ष ठेवा. मागाहून पश्चाताप करण्यापेक्षा अगोदरच जागे होऊन या तीर्थक्षेत्रांचे संरक्षण होईल, असे काही तरी करा. कोट्यवधी रुपयांच्या या जमिनीचा लोभ कुणा कारखानदाराला होणारच नाही, असे गृहित धरू नका! सरकार देखील असे कायदे कानून करील की ही सर्व जमीन सरकारी मालकीची होईल. तेहा आपण सान्यांनीच डोळ्यात तेल घालून, श्रद्धेने, भक्तीने व कर्तव्यनिष्ठेने ही तीर्थक्षेत्रे जपली पाहिजेत. पूर्वजांची ही अक्षय संपदा आहे. तिची वाढ

करता येत नसेल तर निदान तिचे संरक्षण तरी आपण केलेच पाहिजे. तीर्थक्षेत्र कमिटीकडे पैसा नाही, माणसे नाहीत, कार्यकर्ते नाहीत. म्हणून केवळ तीर्थक्षेत्रांचे दर्शन घेतले म्हणजे झाले, एवढ्यावर सारे संपत नाही. पूज्य तीर्थाचा आदर करायचा तर तुमचे सामर्थ्य तुम्ही जागृत केले पाहिजे.”

नेमक्या वर्मावर बोट ठेवून मार्गदर्शन करण्याचे कसब महाराजांचेकडे आहे. समाजाचे नुसते प्रबोधनच करायचे नाही तर त्या समाजाला गतिमान करायचे आहे. त्या समाजातील मरगळ, अनास्था दूर करायची आहे. परमात्म्यांची, सिद्धांची ही स्मृति भूमी अशीच दुर्लक्षित ठेवायची का? त्या स्मृतिभूमीना विस्मृत करायचे का? हा खरा प्रश्न आहे.

आणि म्हणूनच वयाच्या सत्तर-बाहतराव्या वर्षी महाराज आर्यनंदी एक मोठा प्रकल्प उराशी बाळगून पदयात्रा करीत करीत शिखरजीला आले होते. शिखरजीला!

त्या दृष्टीने पाहिले तर या विश्वमोहिनी गिरिराजाचा देखील सिद्धभूमीशी संबंध असावा. आपल्या शिरावर थोर थोर तीर्थकराना आनंदाने धारण करून त्यांच्या इप्सित कार्यात निरपेक्षपणे सहाय्यभूत होण्यात तोही धन्य झाला आहे. या पर्वतराजाचा, सिद्ध भूमीशी अगदी निकटसंबंध आहेच. कारण वर्तमान चोवीस तीर्थकराप्रमाणेच, भूतकालीन अनंतानंत चोविशा, भविष्य कालीन होणाऱ्या चोविशा व अनंतानंत मुनिराज याच गिरिराजावरूनच जगत श्रेणी मार्ग सरळ ऋजुगतीने एक एक समयात सिद्ध शिलेवर गेले व जातील. म्हणून या पर्वतशिखरावरून वरील सिद्धशिलेकडे पाहून दर्शन केले तर प्रत्यक्ष दर्शनाचा आत्मानंद होतो. आणि म्हणूनच या क्षेत्रावर भव्य जीवांचे परिणाम सहजच उज्ज्वल होतात. हा सर्वांचा अनुभव आहे.

परिसीमा शांततेची:

एकदा एका गावात महाराजांचा मुक्काम होता. गाव कसले, चांगले संपन्न नगर. पण मुनीच्या विरुद्ध. कुणा एखाद्याचा काही अपराध असला तरी सान्यांना त्याची शिक्षा भोगावी लागते. त्या गावातील एक प्रतिष्ठित गृहस्थ दर्शनाला आले. दर्शन झाले. महाराजांनी आपल्या धर्मयात्रेचा हेतू सांगितला.

त्या माणसाचे पित्त खवळले. तो म्हणाला, “आपण दिगम्बर, सर्व परिग्रह-त्यागी संत. आणि पैसा जमा करता? कुठे सांगितले आहे शास्त्रात की मुनीनी तीर्थरक्षेचा प्रपंच करावा?”

महाराज अपार शांत. कुठलीही रेषा चेहच्यावर नाही. आनंदपूर्ण सागरच तो.

निर्विकार, शांतरस पूर्ण, मृदू मुग्ध चेहरा, डोळे जणू कासुण्य रसाने भरलेले. तो माणूस महाराजांवर आपल्या बोलण्याचा काहीच परिणाम होत नाही, असे पाहून आणखीन खवळला. तो म्हणाला, “आम्ही आत्तापर्यंत अनेक साधूना घोतरे नेसवून परत पाठविले आहे. आपण जर फंड-बिंडाचे नाव काढले तर आपणाशी देखील तसाच व्यवहार होईल.”

महाराज म्हणाले,

“आपण सर्व काही सांगून टाका. मनात काही नका ठेवू. शक्य आहे की आमचेकडून प्रमाद घडला असेल., आम्ही चुकतही असू. आपण विचारवंत आहात, कृपेने आपण आम्हाला आमची चूक दाखवून द्या. चूक पटली तर उद्याच आम्ही परत फिरतो. समाजातील एकही व्यक्ती जर या कार्याला अशुभ समजत असेल तर मी प्रायश्चित घेऊन हे काम इथेच संपवेन. पण तुम्ही हे सांगा की तीर्थक्षेत्रांचे संरक्षण कसे होणार? गृहस्थ, समाज आपआपल्या प्रपंचात अडकलेले. गेल्या हजारो वर्षांत यासाठी इतक्या तीव्रतेने कुणी प्रयत्न तरी केला आहे का? विचार करा.”

इतके बोलून महाराज त्या माणसाकडे पूर्वी इतक्याच वत्सलतेने पाहू लागले. त्याला काही सुचेना. शेवटी तो प्रतिष्ठित माणूस गहिवरला. त्याने महाराजांची क्षमा मागितली. आपल्याकडून मुनी-साधूंची अप्रतिष्ठा झाली. याचा त्याला पश्चाताप झाला. महाराज म्हणाले, “आता आपणच आमचे मार्गदर्शक व्हा! या निधीसाठी आपण काय करणार ते सांगा”. दर्शनास आलेल्या गावातील लोकांनी मात्र महाराजांचा जयजयकार केला. साधुसंतांचा समागम हा दिवाळी-दसराच असतो. त्या गावाने महाराजांचे कार्य उचलून घरले. इतकेच नव्हे तर आपापल्या परीने दान देऊन सहकार्य केले.

लोकानुरंजन नव्हे तर लोककल्याणाचा मार्ग महाराजांचा आहे. त्यांत जैन/अजैन भेद नाही. महाराजांचा अमृतमेघ बरसत बरसतच राहिला. तृष्णार्त हृदये, तृष्णार्त मने तृप्त होत राहिली. गावोगावी विजययात्रा फिरतच होती. प्रवचनांचा सौरभ दरवळत होता. मानवाच्या विविध स्वभावांचे दर्शन घडत होते. निसर्गही तसाच. उत्तरेकडील थंडीही कडाक्याची., ऊनही रणरणते. कधी धुळीने माखलेले रस्ते, तर कधी डांबरीकरण केलेले. त्या धर्मयात्रेचे तेही साक्षी. साधुसंतांच्या चरणरजांनी तेही पवित्र होत होते.

हजारो मैलांच्या प्रवासाचा शीण सम्प्रेद शिखरजीस पोचल्या पोचल्या विलीन झाला. शरीर आहे, थकायचेच. पण चैतन्योर्मीचा प्रवाह मात्र दुथडी भरून वाहू लागला.

शिखरजीची ही वंदना महाराजांच्या आत्मप्रवाहास नेटके वळण देऊन गेली. चार

महिने मुक्काम म्हणजे साधनेसाठी मिळालेला फार मोठा कालावधी. चातुर्मास आषाढ शुद्ध १४ ते कार्तिक शुद्ध ५ पर्यंत.

अल्पसे वर्णन : शिखरर्जीचे :

इतिहासच सांगायचा तर दुसरे तीर्थकर श्री अजितनाथ यांची ही निर्वाण भूमी. त्यानंतर श्री संभवनाथ, श्री अभिनंदन, श्री सुमतिनाथ, श्री पद्मप्रभू श्री अनंतनाथ, श्री धर्मनाथ यांचे पासून तो भगवान श्री पाश्वनाथापर्यंत वीस तीर्थकरांनी याच पवित्र-पावन स्थळी चिरकांकित मुक्ती प्राप्त केली. आणि म्हणूनच जैनांचे ते परमपूज्य, वंदनीय असे सिद्धक्षेत्र आहे.

चाळीस-पन्नास किलोमिटरचा हा सारा भू-प्रदेश अनोख्या नवलाईने नटला आहे. अनेक शिखरांनी व्याप्त. मधुबन ते निमिया घाटापर्यंत त्याची व्याप्तीच जवळ जवळ १८ मैलांची आहे. ह्या भूमीवरील आनंदवनाचे वर्णन शेकडो शास्त्र-पुराणांनी केलेले आहे. या भू-प्रदेशाशी जे जे संलग्न झाले, त्यांच्यात आत्म्याची जाण आली. का नाही येणार? अनेक जन्मजन्मांतरात जे सम्यक्त्व प्राप्त झाले नाही, ते या तीर्थाच्या वंदनेने प्राप्त होऊ शकते. भावात्मक विशुद्धतेचे मोजमाप इतके सूक्ष्म असते की सहजी ते लक्षात येत नाही. पण परमात्म्यांच्या दर्शनाने प्राप्त होणारी भावनात्मक विशुद्धता, परम मांगल्यमय स्थिती, आनंदमय सहजावस्था यांचे अनुभव अनेकांना येतात. आत्म्यात नित्य अस्तित्वात असणाऱ्या सहज कैवल्याचा प्रत्यय येतो.

आत्म्याच्या चैतन्य शक्तीला विसरल्याने, त्याची जाण न आल्याने, सर्व पुण्यभावांना शरण गेल्याने माणसाचे आत्मिक सामर्थ्य निर्बल होते. परपदार्थ मला सुखी-दुःखी करतात अशी परावलंबनाची वृत्ती तयार होते. आर्यनंदीजीना आत्म्याच्या साक्षात्काराचा अनुभव याच सम्मेदाचली आला. आत्म्याचे परमसामर्थ्य सम्मेदाचलाच्या स्थाने जणू समोर उभे आहे, असे वाटते. लक्ष लक्ष सिद्धात्म्यांचे आशीर्वादिच जणू आसमतातून उच्चरवाने श्रवणी पडत आहेत. सिद्धपुरुषांच्या त्या परमपावन पुण्यभूमीत आत्मा बद्ध कसा राहील? त्या सिद्ध पुरुषांच्या अस्तित्वाची पावले हृदयी उमटली नाहीत तरच नवल.

“तू स्वयमेव सिद्धात्मा आहेस, तुझ्या आत्म्यात कैवल्याची सिद्धी सुप्त स्थाने वास करीत आहे. तुझ्या आत्म्यातील परमशुद्ध चैतन्यरसानेच तू तुझा अभिषेक करून घे. इष्ट-अनिष्टरूप भावनात अडकून पडून नकोस. तूच तुझा स्वामी आहेस. तूच स्वयंभू आहेस.”

असा उपदेश जणू सारे प्रसन्न आसमंतच करीत होते. महाराजांच्या नेत्रांतून

अश्रूधारा वाहू लागल्या. किती काळ तरी त्यांची समाधी लागली होती.

याबाबत श्रीपाल सावजीना विचारलं. ते संघपती होते ना. पूज्य आर्यनंदीजीच्या या महायात्रेतील सहकारी. पूर्वश्रमीचे परमशिष्य, सावजीचे जीवन घडले/घडविले ते महाराजांनी. व्यसनापासून मुक्ती दिली ती महाराजांनी. ते सांगू लागले, “महाराजांचे जीवन म्हणजे एक चमत्कार आहे. चैतन्य चमत्कार. त्यांची धर्मनिष्ठा तावून-सुलाखून निघाली आहे. मी तर त्यांच्यापुढे एक लहानसा श्रावक. पण त्यांनी कृपाप्रसाद दिला आणि मी माणसात आलो. सेवावृत्ती कशी असावी. फलभाराने नम्र झालेला वृक्ष कसा असतो— कसा नत असतो हे सर्व त्यांनीच शिकविले. मला लहानपणी जिलेबी खाण्याची फार आवड. महाराजांना ते कळले होते. एकदा त्यांनी मला जेथे जिलेबी तयार केली जाते त्या ठिकाणी नेले. अपरंपार घाणीचे साम्राज्य. न चाढलेले पीठ. हजारो अल्क्यांचे साम्राज्य. ते पाहून मी हबकलो. इतक्या जीवांची हत्या आणि त्यांची गोड जिलेबी. मला तर अगदी किळस आली. मी निघालो तर महाराज म्हणाले— “खायची का जिलेबी?”

“महाराजांचे शिक्षण अशा प्रकारचे. केवळ उपदेश नाही. केवळ आग्रही वृत्ती नाही. जे जे चांगले त्याचा स्वीकार म्हणजे व्रत. जे जे वाईट, हिंसक, परपीडक त्याचा त्याग म्हणजे व्रत. हे केवळ माझ्याबाबत नव्हे तर सर्वांच्या बाबत असायचे. व्रत म्हणजे हृदयाची करुणा. असे करुणामय जीवन घडविणारा सत् पुरुष मी माझ्या आयुष्यातही कधी पाहिला नाही. आणि म्हणूनच त्या थोर पुरुषाची सेवा करीत राहाण्याचे, त्यांच्या संगतीत काही तरी नवनवीन शिकत राहण्याचे मी ठरविले आहे.”

सावजी आणखी म्हणाले,

“शिखरजी जणू महाराजांच्या हृदयात कोरली गेली आहे. कधी शांतिनाथ तीर्थकरांच्या शांतिप्रद टोकावर ते समाधी लावून बसतात. सारे विसरून केवळ आत्मचिंतनात ते मग्न होतात. ज्ञानसंपन्न आत्माच त्यांना प्रिय आहे. त्या ज्ञानमय आत्म्यातील चैतन्यरसात असे दुंबत राहात की मग वेळेचे भान कुठले? एकदा तर भगवान अजितनाथांच्या सिद्धकूटावर ते असेच ध्यानस्थ होते. सोबत आचार्य श्री विमलसागरजीचा संघही होता. आणि महाराज जे ध्यानस्थ बसले ते दोन तास. सारा संघ परतला. मी त्यांच्या बरोबर होतो. त्यांचे ध्यान संपले, त्यांनी नेत्र उघडले. जणू कमले फुलावीत असे नेत्र. चेहन्यावर परमात्म्याचा स्पर्श झाल्याचा आनंद. हेवा वाटावा असा आत्मस्पर्शी आनंद. महाराज मौनच. मी महाराजांना म्हटले, “फार वेळ झाला. निघायचे ना?”

ते परतले. मीही त्यांच्या बरोबर निघालो.

महाराज म्हणाले,

“सावजी, तुमच्यामुळे आम्हाला हे आत्मवैभव पाहाण्याचा योग आला. अनंत सिद्धात्म्यांची ही पुण्यमय भूमी. वाटते, परतू नये. कुठे परतायचे? तेथेच ना? जेथे संसाराची आवर्तने आहेत. क्षुद्र वस्तूसाठी राग लोभ आहे. भांडणे ईर्षा-द्वेष मत्सर आहे? त्यापेक्षा येथेच समाधी घ्यावी. त्या महनीय, सत्पुरुष सिद्ध परमात्म्यांच्या चरणी लीन व्हावे, असे वाटते. त्या थोर थोर वैभव संपन्न चक्रवर्तींनी संसाराचा त्याग का केला असावा, हजारो वर्षे धर्म प्रचार करून अनेकानेक तीर्थकर या गिरिराजाच्या आश्रयाला का आले असावेत याची आज अस्पष्टशी जाण आली. काय हे आत्म्याचे सौदर्य. हजारो हजारो गुणांचा आगर असलेला आत्मा स्वतःच्या चैतन्यमय गुणांनी सूर्यलाली लाजविणारा आत्मा – त्या आत्म्याचाच विसर पडून आम्ही विकारांच्या आवर्तात भटकत राहातो. त्या विकारमय अंगणात प्रभूचे आगमन कसे होणार? सिद्धांना “अत्र अवतर अत्र अवतर” असे आमंत्रण घ्यायला हे मनाचे अंगण स्वच्छ नको का? श्रीपालजी, आम्ही आहार घेतांना तर असे विचार करतो की ज्यांच्या कडून आहार घ्यायचा त्यांचे मन देखील या क्षेत्रासारखेच पवित्रमय व मंगलमय असावे. मनात परमात्म्याबद्दल खरी श्रद्धा. त्या आत्म्याचे ज्ञान आणि त्या आत्म्याच्या विशुद्ध स्वरूपात लीनता हवी. ध्यान करताना आज मी पाहिले की आमच्या मनातील विकारांच्या घाणीत सिद्ध परमात्मा कसे येणार? त्यांचा अनुग्रह कसा होणार? जर आत्म्याची भूमी श्रद्धेने, चारित्र्याने स्वच्छ नसेल तर परमात्म्याशी गाठच पडणार नाही.”

श्रीपाल सावजी एखाद्या सावलीप्रमाणे महाराजांचे जवळ असायचे. त्यांच्या प्रकृतीची व स्वास्थ्याची काळजी ते घेत असत. ते म्हणाले – “दि. २, ४, ९ आणि १६ जुलै ७२ या दिवशी लागोपाठ महाराजांनी तीर्थराज सम्मेदाचलांच्या वंदना केल्या. त्यांचेबरोबर कधी रामचंद्रजी बाकलीवाल तर कधी मोतीलालजी अजमेरे हे असत. महाराजांचे वय पाहिल्यावर ते इतक्या जलद रीतीने वंदना करतील असे वाटत नव्हते. पण त्यांचा उत्साह, त्यांचा जोम, जिद्द, उत्कटता यामुळे ते एखाद्या तरुणासारखे डोंगर चढत आणि उतरत. थकवा नाही, चेहरा तर जणू आतून आनंदघन बरसत असावा असा! आम्हीच थकून जात असू. ते म्हणत, “तुम्ही सावकाशीने या. भगवंताचे नामस्मरण करीत या. अहंतांचे जे सामर्थ्य आहे, अनंत बळ आहे, ते सर्व जीवात आहे. तुमच्यातही आहे. खरे बळ तर आत्म्यातच सामावलेले आहे. एखाद्या आत्म्यात कमी, एखाद्यात जास्त असे कधी असत नाही. सारे सामर्थ्य संपन्न, सारे अनंत वीर्यवान. एक अणु-रेणूही कमी नाही. आत्म्याचे गुण साच्यात पूर्णच असतात.”

महाराज अशावेळी सावजी इत्यादिंना आत्म्याच्या अनंत शक्तीची ओळख करून देत. स्वभावसन्मुख करीत. त्यांच्या जीवनाचे हेच तर अमृततत्त्व आहे. योग्य वेळी स्व-सन्मुखतेकडे, आत्मवैभवाकडे नेत. आत्म्याच्या वीतरागतेचे दर्शन घडवीत. ते म्हणत, जैन धर्म हा वीतरागतेचा उपासक आहे. रागाची-लोभाची – अहंकाराची उपासना जैनधर्मात नाही. भयाने, मृत्यूच्या भयाने देखील कुदेवतांची, कुगुरुंची उपासना, स्तुती, विनय जैनदर्शनात सांगितली नाही. आत्म्याहून, वीतरागतेहून, विज्ञानतेहून कुणीही श्रेष्ठ नाही. त्यांचाच मनोभावे स्वीकार हाच आनंदमय जीवनाचा स्वीकार होय.

पूजनीय श्री सम्मेदाचलाच्या दर्शनाने या धर्मयात्रेचा एकभाग संपन्न झाला होता. या यात्रेचा कुठे गाजावाजा नव्हता. कुठे प्रसिद्धी नव्हती. कुठेही बडेजाव नव्हता. एक प्रशांत मूर्ती असलेल्या एकाकी आर्यनंदीजींची ती धर्मयात्रा होती. हजारो माणसांच्या जीवनांत सम्यक्त्व जागृतीची, चेतना जागृतीची अशी ती धर्मप्रिंंक, धर्मसंवर्धक यात्रा होती.

सामाजिक चेतनेला स्वाध्यायाशिवाय, मनन-चिंतनाशिवाय जागृत करता येणे शक्य नाही, असा त्यांचा दृढ विश्वास आहे. उत्तर भारताची त्यांची ही धर्मयात्रा त्या दृष्टीने अत्यंत प्रभावी ठरली.

भगवान महावीरांच्या निर्वाणक्षेत्री : पावापुरी :

सम्मेदाचलाचा चातुर्मास संपवून मुनिश्री आर्यनंदी विहारास निघाले. सम्मेदाचलाचा आसमंत म्हणजे भ. महावीरांच्या पुण्यमय विहाराने पुनीत झालेला प्रदेश. भगवंताच्या विहारामुळेच तर त्या प्रदेशाला “बिहार” हे सुंदर नामाभिधान प्राप्त झाले आहे. मानवजन्म हा काही फार काळ टिकणारा नाही. अत्यंत पुण्यमयतेने प्राप्त होणारा हा जन्म आत्मसाधनेत व आत्मप्राप्तीत घालवून कैवल्य प्राप्त करून घेण्यासाठी आहे, सर्वज्ञ होण्यासाठी आहे असा दिव्य संदेश भगवंतानी अडीच हजार वर्षांपूर्वी याच भूमीत दिला आहे. सारा बिहार भगवंताच्या पुण्यपावन दिव्यध्वनीने निनादित झाला होता. सर्व प्राणीमात्रात उज्ज्वल आत्मतत्त्व वास करून आहे. कोणीही उच्च-नीच नाही. कुणीही पात्र-अपात्र नाही, असा मंगल उद्घोष करणारी वाणी इथेच निनादली होती. भगवन्तानी कैवल्य प्राप्तीनंतर सारा बिहार आपल्या अहिंसाधर्माने पादाक्रान्त केला. अहिंसेची, मानवप्रेमाची, सहजीवनाची, सहकार्याची ती पताका घरोघरी, रस्तो रस्ती, नगरी-नगरी फडकविली गेली. पुरोहित-वर्गाची मिरासदारी मोडकळीस आली. चातुर्वर्ण्याच्या भिंतींना तडे गेले. धर्माच्या नावाखाली असंख्य जीवांच्या केल्या जाणाऱ्या हत्येस पायबंद बसला. धर्माचा खरा अर्थ आपल्या प्रेममय दिव्यवाणीने प्रसारित

करणाच्या महावीरांनी एका नव्या युगाचा प्रारंभ केला. वेदांची प्रतिष्ठा, त्यातील हिंसामार्गाचे प्ररूपण, जातिभेदांची उच्चनीचता यांना खीळ घालण्यात प्रभूंचा करुणेचा संदेश प्रभावी ठरला. सर्व आचारधर्माचा खरा आधार – ‘‘दया-करुणा’’ हाच प्रामुख्याने आहे. जीवाबद्दल समता नसेल तर धर्मच असणार नाही. हा उद्घोष करणारे भगवान महावीर या बिहाराचे भूषण, खरे बिहारी असणारे महावीर. प्रत्येकाच्या – प्रत्येक जीवाच्या लहानगऱ्या पंखांतही अनंत आकाशात भरारी मारण्याचे सामर्थ्य आहे याची सुखद जाणीव करून देऊन एका ज्ञानसंपन्न, श्रद्धायुक्त धर्माची प्रेरणा देणारे महावीर. त्यांच्या केवळ नामोच्चाराने देखील मस्तक श्रद्धेने, भक्तीने नम्र व्हावे असे महावीर.

अशा भ. महावीरांची निर्वाण भूमी पावापूर पूर्वीची अपापापूर. ज्या भूमीच्या स्पशने जणू सारी पापे क्षणार्थात नष्ट होतील अशी पवित्र भूमी. आयुष्यभर मानवजातीला सम्यक्दर्शन, ज्ञान व चारित्र्य या त्रयीनी युक्त असे सुंदर जीवन जगण्याचा उपदेश करणारे ते महाजीवन, महायोग्यांचे जीवन पावापुरीस विश्राम पावले.

एका सुंदर तळ्यातील त्यांची ती समाधी ! आता सुंदर संगमरवर दगडांनी बांधलेले वीर मंदिर. एका महापुरुषाची स्मृती, मानवाने जपलेली स्मृती. महावीरांचे नंतर उदित झालेल्या प्रत्येक विचारावर, आचारावर त्यांचा पवित्र संस्कार झालेला आहे तो स्मृती जपण्याच्या भावनेमुळे.

ही स्मृती जपण्याची मानवाची भावनाच कुठे तरी, अंतरी, खोलखोल महामानव बनण्याची प्रेरणाच असावी. परमात्म्याशी संधान बांधण्याची ही जी प्रवृत्ती प्रत्येक मानवात दिसून येते, तोच तर भगवंताच्या जीवनाच्या संस्काराचा भाग आहे. सर्वांचा “आत्मा हा मंगल” आहे. अशा हृदयस्पर्शी घोषणेने कोण बरे सुखावणार नाही?

अशा त्या पवित्र मंगल स्थळाकडे आर्यनंदीजींची पाऊले अनेकदा वळली होती. दिनांक ११ मार्च १९७३ रोजी त्यांची तपःपूत पाऊले पावापुरीत पडली. मन “चांग-भले” झाले. असंख्य कमळांनी भरलेले ते तळे आणि जणू प्रभूंच्या साठीच नळूऱ्यान आपली शतशत करे उभासून आपले मनोभाव प्रगट केले होते. कमळ हे भारतीय संस्कृतीचे प्रतीक. चिखलातून उमलणारे व पाण्यात राहूनही अस्पर्शित राहाणारे कमळ म्हणजे मानवी जीवनाचे एक प्रतीक. संसाराच्या विविध ताप-संतापात राहूनही अलिप्त राहण्याची, साक्षीभावाची कला शिकविणारे कमळ. त्या कमळाचे साधे-सुधे प्रतीक म्हणजे आर्यनंदीजी. संसारिक यातनांतूनही फुललेले. मानवतेसाठी, त्यांच्यात सद्भाव, ऐक्य, प्रेम निर्माण करण्यासाठीच तर त्यांची ही यात्रा होती. एक लहानसा दीप होऊन

आर्यनंदीजी उत्तर भारतात आले होते. तीर्थक्षेत्रासाठी त्यांचे संरक्षण, संवर्धन, देखभाल यासाठी निधी जमविण्याचे कार्य एक निमित्त होते. “निमित्ते प्रोत्सहेन मनः” काही तरी निमित्ताशिवाय मनाला उभारी येत नाही. मानवाचा स्वभाव असा आहे.

निर्वाणभूमी पावापुरीचे दर्शन हे सर्व कर्मबंधनापासून मुक्त करणारे दर्शन. आर्यनंदीजीच्या हृदयातून असंख्य भावकमळे उमलू लागली. त्या वीरप्रभूच्या सृति-मंदिरात प्रवेश करताच आर्यनंदीजी विभोर झाले. त्यांचे करकमल आपोआप जुळले. आत्मरतीच्या साधकांचे स्नेहमंदिरच ते. त्यांचे नेत्र आनंदाश्रूनी भिजले. परमपावन पदकमळांचे दर्शनाने नेत्र पुनीत झाले. एका युगनिर्मात्याचे अपार्थिव दर्शन. जणू साक्षात् महावीरच समोर उभे आहेत. आत्मसाधनेसाठी अविरत, अश्रांत परिश्रम करणारे महावीर महाश्रमण, त्यांच्या दर्शनासाठी आतुरलेला एक भव्यात्मा आर्यनंदी. आर्यनंदीजी नतमस्तक झाले. सम्यकू चारित्र्याचा महामेरु, दीर्घ तपश्चर्येने सारे आसमंत तपोमय करून टाकणारा आत्मसूर्य. त्या भगवंतांच्या पादुकांच्या पुढे नतमस्तक झालेला दुसरा श्रमण. आर्यनंदीजीची समाधी लागली. त्यांच्या तीर्थात दीक्षित होऊन आत्मकल्याणाचा मार्ग स्वीकारणारे, त्यांच्यातच परंपरेचा सार्थ अभिमान बाळगणारे, त्यांच्या ज्योतिर्मय मार्गाने निघणारे आर्यनंदी.

“एकला चलो रे” म्हणजे नितांत एकत्र्याची साधना करणारे आर्यनंदी. जणू भगवंताच्या सूक्ष्म अणू-रेणूचा आजही स्पर्श होत आहे. त्यांच्या शेवटच्या श्वास-निश्वासाने आजलाही अंतरंगांतील अनंत गुणांचे शुद्ध—विशुद्ध भावतरंग उचंबळून येत असलेले आर्यनंदी एखाद्या निरागास, निर्भय बालकाप्रभाणे ध्यानस्थ झाले होते. निर्वाणाच्या अतीव सुंदर अपराजित स्थानाकडे अंतर्मुख होणारे आर्यनंदी. जन्म जन्मांतरी याच आत्मसुखाच्या प्राप्तीसाठी तळमळणारे आत्मानंदी आर्यनंदी.

कुठेही अंतःकरणात आसक्तीचे पाश नाहीत. त्या पाशातून नित्य मुक्त असा जीवात्मा पाहाण्यात, त्या जीवात्म्याच्या ठायी वसत असलेल्या अनंतानंत शक्ती, अनंतानंत गुण, त्या गुणांच्या अनंतानंत पर्यायांचे (अवस्था) चिंतन करण्यात मग्न झालेला हा लघु-श्रमण, ज्ञानमय आत्मा असताना केवळ पराश्रित दृष्टीमुळे, आचरणामुळे वृद्ध दिसत असलेला. परमात्म्याशी एकाकार होऊन स्व-स्वभावात स्थिर होण्याचा दिव्य पुरुषार्थ करणारा तो आर्यनंदीचा आत्मा !तृप्त जीवनाचा जणू साक्षात्कार घेण्यासाठीच या निर्वाण क्षेत्री ते आले होते.

आपल्या ज्ञाननेत्रांनी आजलाही भूतकाळीचा भगवान महावीरांचा निर्वाण महोत्सव जणू ते पाहात होते. पावापुरीची जनता, राजे, गणाधीश, नवमल्ल हात जोडून साश्रू

नेत्रांनी उभे आहेत. मुनी आर्यनंदी यांनी दोन-तीन दिवस पावापुरीतच मुक्काम केला. त्यांच्या सुमधुर प्रवचनांचा लाभ तेथील जनतेने घेतला.

भगवान वासुपूज्यांची निर्वाण भूमी : चंपापुरी:

पावापुरीहून निघून मुनिश्री आर्यनंदीजींनी भगवान वासुपूज्य तीर्थकरांच्या निर्वाणभूमीत प्रवेश केला.

चंपानगरी भारतातील भरभराटलेली आणि ऐतिहासिक नगरी. हेही बिहारमधील प्राचीन नगर. एकेकाळी राजधानीचे शहर. व्यापार, कला कौशल्य आणि विद्येचे माहेरघर असलेले शहर !

परंतु आज केवळ अस्तित्व रूपाने उरलेले आहे. केवळ एक सिद्धक्षेत्र. शिखरजी यात्रा करणारे लक्षावधी भाविकजन चंपापुरी येथील भ. वासुपूज्य तीर्थकराचे दर्शनासाठी येतात.

मुनिश्री आर्यनंदीजींच्या हृदयाचे कमलपुष्प प्रफुल्लित झाले भ. वासुपूज्यांच्या चरणी. स्वतःच केलेल्या भक्तिरसाने परिपूर्ण भक्ती-स्तोत्राने, लीन झाले. आर्यनंदीजींची अशी ध्यानपूर्ण भावावस्था पाहाण्यासारखी असते. त्या समाधिसुखाचे अखंड प्राशन करावे ते आर्यनंदीजींनी. त्या ध्यानात उरते केवळ शून्यता. एखादी बासरी जर पोकळ नसेल तर स्वर निघणारच कसे? अशी बासरीसारखी निर्मल शून्यावस्था त्यांनी साध्य केली आहे. मग त्या बासरीतून फक्त परमात्माचाच स्वर ऐकू येतो. देहभान तर केवळ सुटलेले. देह, मन, वाचा यांपासून उठणाऱ्या सर्व विचार तरंगांना संक्षेप देण्याचे एक अलौकिक तंत्र त्यांना साध्य आहे. म्हणूनच हजारो मैलांच्या सततच्या प्रवासात आर्यनंदीजींची प्रकृती, त्यांचे आरोग्य, कुठेही अल्पांशानेही असंतुलित झाले नाही. देहाला देह आणि आत्म्याला आत्मा, आणि त्या आत्म्याला सिद्धात्मा पाहाण्याची चित्रकला त्यांनी महत्प्रयासाने साध्य केली आहे. निर्गंथता म्हणजे केवळ नग्नत्वच नव्हे. केवळ अपरिग्रहत्व नव्हे, अंतरंगातून निरासक्तीचे कोमल भावतरंग उठले तरच ती निर्गंथता होय. मनातील नित्य उठणाऱ्या संकल्प, विकल्पांना साक्षीभावाने पाहाणे व त्यातून निर्मलत्व साधणे, त्यांच्यातून “अहंता” “ममता” संपविणे म्हणजे समाधी.

आणि कुणी विचारलेच तर त्या समाधीबद्दल तर ते म्हणतात— “ही तर माझ्या गुरुंची देणगी आहे.”

एकदा ते भागलपूरला आपल्या उपदेशात म्हणाले,

“भगवान कुंदकुंदासारखी महान विभूती तर म्हणते— “णिव्वाणमेव सिद्धा” सारे सिद्ध परमात्मे हे जिवंत “सिद्ध” आहेत. निर्वाण आहेत. श्री क्षेत्र चंपापुरी म्हणजे शाश्वत

असे निर्वाण क्षेत्र. किंतु जीवांनी त्या क्षेत्राचे दर्शन घेऊन स्वतःचे जीवन पुनीत करून घेतले असेल. तुम्ही भाग्यवान आहात म्हणूनच या तीर्थाच्या वंदनेचा तुम्हास सतत लाभ घडतो त्या परमपावन सिद्धात्म्याचे नित्य स्मरण घडावे व कर्मक्षय करून सिद्धपद प्राप्त व्हावे, या सारखा पुरुषार्थ नाही. संपत्ती, वैभव हे तर चंचल आहेत. त्या चंचल लक्ष्मीला स्थिरता येते ती दानाने. तीर्थक्षेत्रांना वाचवावयाचे असेल तर त्यासाठी सर्वांनी संकल्प करायला हवा. जैन संस्कृतीच्या खन्या पताका ही सिद्ध क्षेत्रेच होत. म्हणून भव्यजीवांनो, मी अधिक काय सांगणार, तुमच्या हृदयातील सिद्ध परमात्म्याचे हे सिद्ध क्षेत्र आहे. त्याचे रक्षण करा.”

मुंगेर, दरियापूर, कल्याणपूर, घोरघट, सुलतानपूर इ. गावे करीत ते भागलपूरला आले व तेथेच त्यांनी आपला चातुर्मासियोग स्थापन केला. त्या चार महिन्याच्या काळात भागलपूर हे भाग्यपूर बनले.

महाराजांच्या प्रवचनांना उपस्थिती वाढू लागली. श्रावकांच्या जीवनात आलेली मरगळ, आळस व शिथिलता त्यांनी दूर केली. आपल्या हित-मित प्रिय वचनांनी भागलपूरच्या व आसमंतातील हजारो श्रावक – श्राविकांना त्यांनी सम्यक् जीवनाचा मार्ग दाखविला. स्वाध्यायासारखे तप नाही, व दान-पूजेसारखा चांगला आचार नाही याची जाण त्यांनी निर्माण केली.

भ. महावीरांच्या २५०० व्या महानिर्वाणाच्या निमित्ताने अत्यंत भव्य असा समारोह त्यांच्या उपस्थितीत साजरा झाला. अडीच हजारावर वर्षे लोटली तरी भ. महावीरांची दिगंबर जैन धर्माची परंपरा आजतागायत कशी चालू आहे व त्या परंपरेचे साधक कसे धर्मान्मुख होत आहेत. याचेच मनोहर दृश्य जणू त्यावेळी दिसून आले. त्या प्रसंगी देखील महाराजांनी जैन समाजाला तीर्थ क्षेत्रांचे बाबतीत, त्यांच्या संरक्षणाचे बाबतीत अधिक जागरूक होण्याचा उपदेश केला. भागलपुरातील त्यांचा चातुर्मास ही एक क्रांतिकारक घटना आहे. ‘बिहारातील जनसामान्याची गरीबी, अज्ञान, रोगराई दूर करण्यासाठी जैन समाजाने पराकाष्ठेचे प्रयत्न केले पाहिजेत. त्यासाठी विविध कार्यक्रम आयोजित केले पाहिजेत. जैन धर्म हा प्रथम मानवतावादी आहे. अहिंसाप्रेमी आहे. त्या पवित्र जिनधर्माच्या अनुयायांनी आपल्या प्रेमधमने सान्यांच्या सुखाचा विचार केला पाहिजे.’ ही होती आर्यनंदीजींची विचारधारा. भ. महावीरांच्या या २५०० व्या स्मृतिदिनी त्यांनी जे प्रवचन केले ते इतके सुंदर व हृदयस्पर्शी होते की पत्रकारांनी आपल्या वर्तमानपत्रांतून त्याला फार मोठी प्रसिद्धी दिली. त्या वयोवृद्ध तपस्व्याचे अत्यंत आधुनिक विचार ऐकून जनता घन्य झाली. लोकमानसाची जाण असणारा व लोकजीवनाचे खरेखरे अंतरंग

जाणणारा असा तपस्वी आमच्या तरी पाहाण्यात नाही, असे उद्गार अनेकांनी काढले.

महाराजांची प्रवचने लोकजीवनाला उजाळा देणारी होती. त्यामुळे त्यांच्या प्रवचनांना जैन अजैन सारेच उपस्थित राहात होते.

त्या चार महिन्यांचा काळ भागलपुरवासियांच्या दृष्टीने अत्यंत भाग्यशाली ठरला. समाजातील फूट, वैमनस्य लोपून एकत्वाची, साध्यम्य भावनांची बीजे महाराजांनी त्या पवित्र भूमीत पेरली. त्या पर्वकाळात, महोत्सव समारंभात, पर्युषण पर्वात महाराजांच्या जवळ अनेकांनी व्रते धारण केली. अनेक पूजानुष्ठानानी भागलपूर पुनीत झाले. महाराजांनी तेथील जिनमंदिरे व तेथील व्यवस्थापन याबाबत अनेक सूचना केल्या. शास्त्र भांडाराची नव्याने मांडणी केली. तेथून जवळच तीनचार किलोमीटरवर असलेल्या चंपापूर नाथनगर या सिद्धभूमीत महाराजश्रीनी अनेकदा वंदना केल्या.

त्यानंतर महाराजांचा विहार जगदीशपूर या गावी दि. २९ नोव्हेंबर ७३ ला झाला तेथून मंदारगिरी क्षेत्राची वंदना करून ते हसडीहा, सरैव्याघाट, मोहनपूर मागणी दि. ६ जानेवारी ७४ रोजी पुनः शिखरजीला आले. ही त्यांची १८ वी वंदना होती. तेथे त्यांनी १० दिवस मुक्काम केला. शिखरजी ही त्यांच्या जीवनातील क्रांतिकारी भूमी. त्या परमपावन क्षेत्री त्यांची समाधी-ध्यानधारणा उत्कटतेने होत असे. त्यामुळे शिखरजीच्या आकर्षणाने त्यांची पाऊले वारंवार त्याच दिशेने पडत गेली असल्यास नवल नाही.

वाराणसीतील चातुर्मासः

आचार्य विमलसागरजी महाराजांचा निवास २३ फेब्रुवारी ७४ रोजी शिखरजीला होता. संतांच्या गाठी भेटीचा हा योग अतिमधुर होता. त्यांच्या संघासह तीर्थवंदना करून ते ४ एप्रिल ७४ रोजी गयेला आले. गयेला बौद्धगया असेही म्हटले जाते. महावीरांचे समकालीन भगवान बुद्ध यांनी आपल्या मध्यममार्गाची देशना याच बिहारात सर्व ठिकाणी केली होती. त्यामुळे बिहार हा प्रदेश त्या काळी सत्य-अहिंसेचा प्रदेश म्हणून ओळखला जात असे. त्या बिहारचा विहार संपवून ते दि. १५ जून ७४ रोजी वाराणसीला आले. बनारस येथे जैनांची फार पुरातन काळापासून वस्ती आहे. अनेक राजघराणी तेथे उदयाला आली व कालांतराने नष्टही झाली. परंतु त्या क्षेत्राचे महत्त्व हिंदू प्रमाणे जैन जनतेलाही आहे. अनेक जैन महापंडितांनी आपल्या बुद्धिमत्तेने विविध जैनसंस्थांची स्थापना तिथे केली होती. स्याद्वाद महाविद्यालय हे त्यातील उत्तम असे जैन संस्कृती, तत्त्वज्ञान, धर्म यांच्या अध्ययनाचे केंद्र राहिले आहे. पंडित गोपालदासजी बैरेय्या यांनी मुरैना (मध्यप्रदेश) या गावी जे विद्यालय चालविले होते, त्यातून अनेक

विद्वान तयार झाले होते. पं. देवकीनंदजी, पं. मखबनलालजी, पं. वंशीधरजी, पं. वर्धमानजी शास्त्री, पं. जिनदासजी फडकुले शास्त्री, पं. जगन्मोहनलालजी शास्त्री, पं. कैलाशचंद्रजी शास्त्री, पं. फुलचंद्रजी शास्त्री अशा अनेक पंडितांनी जैनधर्म व जैनसंस्कृती यांना उजाळा देण्याचे कार्य जवळ जवळ ७०/७५ वर्षे चालू ठेवले होते. जिनागमाचा सूक्ष्म अभ्यास करून त्या मान्यवर पंडितांनी जैन समाजाचे खन्या अर्थानि परिपक्व असे नेतृत्व केले. ही सारी पंडित मंडळी इतकी सेवाभावी व कर्तव्यदक्ष होती की त्यांनी जैन संस्कृतीच्या परिरक्षणासाठी व संवर्धनासाठी आपल्या जीवनात दारिद्र्याचा स्वीकार सहर्षपणे केला होता. त्यावेळी उत्तरेकडे उदयाला आलेल्या आर्यसमाजाच्या आक्रमणाला थोपवून धरण्याचे कार्य या दिग्गज मंडळीनी समर्थपणे पार पाडले होते.

आंग्लविद्या विभूषितांनी केलेला ठराव : अल्य इतिहास :

याच सुमारास जैन समाजातून आंग्लविद्याविभूषित मंडळी देखील उदयाला आली होती. बॅ. चंपतराय, बॅ. उग्रसेन इ. मंडळीनी परंपरेने पीडलेल्या जैनसंस्कृतीला नव्या आधुनिक विचारांशी जोडून दिले. विलायतेत जाऊन बॉरिस्टर होण्याचे स्वप्न त्या काळचा तरुण जैनसमाज पाहात होता.

त्या तरुणांनी, प्रवचनसार, नियमसार, पंचास्तिकाय, समयसार इ. कुंदकुंद महर्षीचे प्राचीनतम ग्रंथ इंग्रजीतून अनुवादित केलेले होते. त्यामुळे पाश्चात्य पंडितांना जैन वाङ्मयाची दारे उघडली गेली. नव्याने आलेल्या या तरुण पिढीने जैन समाजाचे शिक्षण आधुनिक पद्धतीने व्हावे व त्या तरुणांनी इंग्रजी माध्यमातून अभ्यास करून जैन ग्रंथसंपदा इंग्रजीतून आणावी यासाठी जे प्रयत्न केले ते विसरता येत नाहीत.

याच सुमारास जैन समाजाच्या शिक्षणासाठी फार मोठा उठाव केला गेला होता. उत्तरेकडे थोडीफार संपन्नता असली तरी दक्षिणेकडील जैन समाजाला सुशिक्षित आंग्लविद्याविभूषित करण्याचे स्वप्न पाहाणारी मंडळी उदयाला आली. मुंबईचे शेठ माणिकचंद हिराचंद जव्हेरी यांनी स्थानिक लोकांचे सहकार्य घेऊन मुंबई, कोल्हापूर, सांगली, बेळगाव इ. ठिकाणी जैन बोर्डिंगस्कूलांची स्थापना केली. त्यामुळे जैन विद्यार्थ्यांना एकत्र आणून त्यांचे जेवणखाण व निवास याचा प्रश्न सोडविला गेला. अशा जैन बोर्डिंग मधून जी. पिढी बाहेर पडत गेली, तिने आपआपल्या परीने जैन संस्कृती, जैन धर्म व जैन आचारविचार यांचे चांगलेच संगोपन केले. मुनिधर्माचे अस्तित्व फारसे प्रभावशाली नसलेल्या त्या काळात या मंडळीनी जे कार्य केले त्यामुळे एक नवा आचार विचार, नव्या संकल्पना, नवा ध्येयवाद अस्तित्वात आला. शेठ हिराचंद नेमचंद दोशी, सोलापूर यांनी सामाजिक सुधारणा, बुद्धिनिष्ठ-आचारविचार व परंपरेचे संरक्षण या

बाबत आपले विचार जैन बोधक या पत्रातून व्यक्त करायला सुरुवात केली. शैक्षणिक, सामाजिक, साहित्य-विषयक व धार्मिक अशा चौफेर सुधारणांचा जनक असलेल्या या महापुरुषाने जैन समाजाला फार मोठे स्थान प्राप्त करून दिले. तेव्हा इ. स. १९०० चा काळ जैन समाजाच्या दृष्टीने नव्या वाटेने जाण्याचा, नव्या संकल्पना स्वीकारण्याचा काळ होता. हे सामाजिक परिवर्तन भारतातील वेगवेगळ्या गावी होत होते. त्यांतील प्रमुख दोष असा होता की त्या सर्व बाबीचे बाबतीत योग्य असे सर्वकष नियोजन नक्ते. सामाजिक जाणीवा जितक्या परिपक्व बनायला हव्या होत्या तितक्या त्या झालेल्या नक्त्या. तरी परंतु विधवांसाठी श्राविकाश्रम, मुलांचेसाठी गुरुकुले, छात्रालये व वसतिगृहे, समाजप्रबोधनासाठी अनेक प्रकारच्या मासिक-पत्रिका, संशोधन-प्रकाशन करणाऱ्या संस्था इ. विविध ठिकाणी स्थापन झालेल्या होत्या. त्यातून विविध मार्गने जैन संस्कृतीला उजाळा दिला जात होता. वर्णी परंपरा प्रकर्षने अस्तित्वात आली. श्री. गणेश प्रसादजी वर्णी या मूलतः अजैन असणाऱ्या व्यक्तीने जैन परंपरेचा दृढतेने स्वीकार करून अनेक ग्रंथांचे प्रकाशन करून काही ठिकाणी जैन छात्रालये, गुरुकुले व ग्रंथालये स्थापन केली. अशा सामाजिक धार्मिक प्रबोधनासाठी वेगवेगळ्या वाटेने प्रयत्न होत राहिले होते.

त्यात वाराणसी हे एक मुख्य केंद्र होते. वाराणसीला पंडित मदनमोहन मालवीय या थोर पुरुषाने काशी हिंदू विश्व विद्यालय या संस्थेची उभारणी, विस्तार व संयोजन केले असल्याने तिकडील जैन समाजाला ते एक वरदान ठरले होते. त्या विद्यापीठातून जैन संस्कृती, धर्मदर्शन व तत्त्वज्ञान यांच्या अभ्यासासाठीही प्रयत्न झाल्याने अनेक जैन विद्वानांना वाराणसी हे एक आकर्षण ठरले होते. विद्वान मंडळीचे ते एक प्रमुख केंद्र बनले होते. अशा ज्ञानमय नगरीत मुनिश्रीचे आगमन झाले.

जैन समाजाने मोळ्या उत्सूर्तपणे या एकाकी विहार करणाऱ्या श्रमणोत्तमाचे स्वागत केले. वाराणसीतील पाश्वनाथ मंदिरात त्यांचा मुक्काम होता. मैदागिनी विभागातील ते अत्यंत प्राचीन असे जिनमंदिर आहे.

वाराणसीचा चातुर्मास हा त्यांच्या दृष्टी-संपन्नतेचा, ज्ञानसाधनेचा व ध्यानमयतेचा चातुर्मास होता. जिनधर्मातील विविध ग्रंथांचे वाचन पंडितांच्या सहवासात राहून, त्यांच्याकडून त्या ग्रंथांतील रहस्ये जाणून घेण्याची त्यांची तीव्र उत्कंठा. यात त्यांचा वेळ चांगला जात होता. रोज दुपारी ३ ते ४ महाराजांच्या प्रवचनाला भक्त मंडळी भक्तिभावाने जमत असत. पंडित फुलचंदजी सिद्धान्तशास्त्री, पंडित शिरोमणी हे तर परमपूज्य समंतभद्र महाराजांचे श्रेष्ठतम अशा शिष्यापैकी होते व ते अनेकदा बाहुबली क्षेत्रावर राहून आले होते. तेथेच पूज्यवर महाराजांचा व पंडितजींचा परिचयही झाला

होता. त्यामुळे पंडितजीनी महाराजांच्या तीर्थसंरक्षण संकल्पनेला उचलून धरले होते. पूज्य महाराजांनी अत्यंत चातुयनि तेथील व आजूबाजूच्या प्रदेशातून येणाऱ्या श्रावकांना तीर्थरक्षेसाठी दान देण्यास प्रवृत्त केले.

बृक्ष-बल्ली आम्हा सोयरी बनवरे:

महाराजांची सौम्य, भद्र प्रकृती, कारुण्यपूर्ण नेत्र, प्रसन्न व हसतमुख्य चेहरा, कुणालाही आपलेसे करण्याची त्यांची हातोटी, नम्र व संयमपूर्ण वाणी यामुळे वाराणसीय जैनश्रावक त्यांच्याकडे आकृष्ट झाले. प्रातःकाली महाराज नित्य नेमाने बाहेर विहार करून येत. गंगेचे आकर्षण त्यांच्या सौदर्य दृष्टीला होतेच.

ते एकदा म्हणाले, “आमचे नन्नत्व हे निसर्गाशी एकरूप होण्यासारखे रूप आहे. भोळेभाबडे, निर्विकल्प असे रूप. पूर्वी तीर्थकर, गणधर आणि अनेक ऋषी-मुनी जंगलांत जात असत. तेथेच त्यांना कैवल्याची प्राप्ती झाली. सारा निसर्ग जणू त्या कैवल्याचा साक्षी होऊन राहिला. उन्हाच्या प्रखर अशा तापात ते डोंगर कपारीत ध्यान करीत. परमात्म्याचे भीलन अशा शांत-प्रशांत, एकांत, निर्जन ठिकाणीच घडत असे. जंगलातील हिंस्त्र प्राणी देखील त्यांच्या सहवासात शांत व ममतामय होऊन जात. आम्हाला या पदयात्रेच्या रूपाने अरण्यवासाचे परमसुख प्राप्त झाले. त्या निसर्गानेच आत्म्याचे अनंतत्व आमच्या मनांत जागे केले. निसर्ग हीच अनंताची खरी शक्ती आहे.”

वाराणसीच्या क्षेत्री असताना महाराजांनी तेथील अनेक ग्रंथालये धुंडाळली. नवनवीन ग्रंथांचे दर्शन त्यांना घडले. अनेक ग्रंथांचा अहर्निश स्वाध्याय, मनन, चिंतन करण्यात किती तरी रात्री व्यतीत झाल्या. तो सारा चार महिन्यांचा काळ म्हणजे आत्मोत्कर्षाची, आत्मजागृतीची पर्वणीच होती. जीवनातील खरी शांती, खरे जाज्वल्य, परमात्म प्रेम तेथे जागे झाले. जे जे अनित्य आहे, अशरण आहे, विनश्वर आहे, त्याचे साक्षीभावाने दर्शन अशाच चातुर्मासात त्यांना घडते. संसार तर केवल आहारापुरताच उरला होता. शरीरावरील ममत्वाचे पापुदे हळूहळू गळून पडत होते. त्याची चिंताच नव्हती. संसारिकतेची, मानमान्यतेची, कुणी आदर-पूजा करावी अशी, अंधुकशी देखील भावना उरल्याची खूण दिसत नव्हती.

प्रभू पाश्वर्नाथांचा जन्म वाराणसीतीलच. त्यांच्या नामस्मरणाने किती तरी जीवने उजळली. पावन झाली. त्याला तर गणतीच नव्हती. त्या पाश्वर्प्रभूंच्या जन्मनगरीत यायला, राहायला मिळाले हेच किती भाग्याचे. त्या वाराणसीतील वातावरणात त्यांना प्रभूंच्या श्वासोच्छावासाने पवित्र झालेला वाराही बरेच काही शिकवून गेला असेल. रात्री

उशीरा पर्यंत महाराज मौनात राहून ध्यानात मग्न होऊन जात. त्या ध्यानामुळेच त्यांचे आत्मिक सामर्थ्य वाढत होते. सुख-दुःखांच्या लाटा त्यांना सुखवीत नव्हत्या, दुखवीत नव्हत्या.

भगवान पाश्वर्नाथांच्या त्या नगरीतील जैन समाजाने जे विविध उपक्रम केले आहेत, ते महाराजांनी सूक्ष्मतेने अभ्यासले. प. फूलचंदजी शास्त्री यांच्या सारख्या थोर विद्वानाकडूनही त्यांनी “कर्मसिद्धांतांची” माहिती करून घेतली. जैनांचा कर्मसिद्धान्त बराच सूक्ष्म आहे. त्याची मांडणी विविध ग्रंथांतून केलेली आहे. त्याही ग्रंथांचा महाराजांनी तत्परतेने अभ्यास केला.

पुनश्च शिखरजीकडे :

दि. ८ नोव्हेंबर ७४ रोजी वाराणसी येथील चातुर्मास समाप्त झाला. आता विहार केलाच पाहिजे असा विचार मनात आल्यावर त्यांना आचार्यश्री विमलसागरजीचा निरोप आला की महाराजांनी शिखरजीकडे विहार करावा. आचार्यश्रीची आज्ञा म्हटल्यावर महाराजांनी शिखरजीकडे प्रस्थान केले. एखाद्याने नदीच्या प्रवाहात स्वतःला झोकून दिल्यावर आता जे काही करील तो प्रवाहच करील, स्वतः काही करायचे नाही, असे अ-कर्तृत्वाचे भाव मनांत राहातात. अ-स्वीकृतीची भावना म्हणजेच उदासीनता. सर्व द्रव्य-पदार्थांच्या परिणमनाचा, परिवर्तनाचा स्वयमेव एक आलेख आहे. त्या परपदार्थांनी कसे परिवर्तित झायचे, कसकसे म्हणून बदलायचे, याचे एक आगळे गणित आहे. आपण त्यात बदल करू शकतो, ही अहंता आहे. त्या पासून महाराज खूप दूर आहेत.

कर्मफलाशी निरपेक्ष राहाणे हा तर साधु-संतांचा स्वभावच आहे. जमेल ते सत्कृत्य करीत राहायचे, सदूधर्माची, सत्-संस्कारांची बीजे पेरीत राहायचे, एवढाच भाव सांधूनी बाळगावा. अशी जिनप्रभूंची आज्ञा आहे.

आणि प्रभूंची आज्ञा, जिनवाणीची आज्ञा पालन करणे, त्या त्या आज्ञांचे चिंतन मनन करणे हा देखील एक धर्मध्यान-योगच आहे. निरासक्त जीवनाचा सर्वभार केवलीच्या आज्ञेवर सोपवायचा. सैनिक जसे आज्ञापालन करतो, तसे महाराज आर्यनंदी देखील “आज्ञा प्रामाण्य” पुरतेच राहिले आहेत. स्व-पणाचा अहंकार जाळून निर्माण होणाऱ्या प्रबळ, प्रकाशमान ज्योतीप्रमाणे तेवत राहाणे, हाच त्यांचा धर्म बनला आहे.

दि. ५ फेब्रुवारी ७५ ला महाराज शिखरजी सारख्या परमपावन, त्रिभुवन तिलक सिद्धक्षेत्री पुन्हा आले. पूज्य आचार्यश्री विमलसागरजीची भेट झाली. दोन जिनधर्म प्रभावक एकत्र आले. परस्पर कुशल-क्षेम वार्तालाप झाला.

शिखरजीचा समवशरण प्रतिष्ठा महोत्सवः

आचार्य म्हणाले, “आपणाला मुद्राम आमंत्रित केले आहे. तेथे समवशरण प्रतिकृतीचा प्रतिष्ठा— महोत्सव आहे. आपण शास्त्र-शुद्ध विधानादिकांचे जाते आहात, अनुभवी आहात. आपल्या देखरेखीखाली ही प्रतिष्ठा मंगलमयतेने पार पडावी हा आमचा हेतू आहे.”

मुनिश्री म्हणाले— “आचार्यांनी दिलेला हा बहुमान मी अलंकार समजतो. आपल्या सेवेत राहावे, वैय्यावृत्त्य-तपही घडावे ही माझी इच्छा आहे.”

मुनी आर्यनंदी महाराजांनी तेथील सर्व व्यवस्था नजरेखाली घातली. मोळ्या तत्परतेने सर्व व्यवस्था पाहून व काही मौलिक सूचना करून त्यांनी आनंदोद्गार काढले. त्यांच्या आवडीचाच तो विषय होता. आर्यनंदीजीचा लोकसंग्रह फार मोठा, त्यांचा उपदेश मार्मिक, त्यांचे अस्तित्व देखील अशा प्रसंगी बोलके असते. त्यांनी त्या पंचकल्प्याणिक प्रतिष्ठेत मोळ्या धर्मोत्साहाने भाग घेतला. सर्व विधी चोख व शास्त्रोक्त करवून घेतले. प्रत्येक विधी-विधानांची माहिती आलेल्या दर्शनार्थींना व्हावी व हा महोत्सव केवळ दर्शनीय ठरू नये तर तो आत्मप्रेरक, आत्मचिंतक, व्हावा यासाठी त्यांनी खूप परिश्रम घेतले. मुनिश्रीच्या उपस्थितीने सामान्यांतील सामान्यांनाही मोठा आनंद झाला. निरासक्त, आत्मरत व निष्कषायी मुनींचे दर्शन घडले. याबद्दल महाराजांचे वर कौतुकाचा नुसता वर्षाव होत होता.

या ठिकाणी एक महत्त्वाचा प्रसंग सांगायचा आहे. एकदा आचार्यश्री विमलसागरजी मुनिश्रीना म्हणाले,

“आपण अनेकवर्षे कस्टममध्ये व त्यांच्या हिशोबाच्या कामात घालविलीत. आकडेमोड आपणाला जमते. आमच्या येथील हिशोबात काही हजारांची चूक दिसते. मुनिमाने काय केले ते कळत नाही.”

मुनिश्रीनी केवळ आचार्यांची आज्ञा म्हणून सर्व पावतीबुके व जमाखर्चाच्या वह्या काळजीपूर्वक तपासल्या. त्यांनी तर उभा जन्म अशा आकडेमोडीत व तेरीज पत्रके करण्यात घालविलेला होता. चूक त्यांच्या नजरेतून सुट नसे. त्यांनी सर्व हिशोब पडताळून पाहिले. जेथे घोळ होता त्याची वेगळी नोंद केली. ज्याचे कडून असा प्रमाद घडला, त्याला बोलावून घेतले. इतकेच नव्हे तर ज्याचेकडून प्रमाद घडला त्याचेकडून भरपाई देखील करवून दिली. आचार्यतर अवाकूच झाले. त्यांनी महाराजांना साधुवाद दिले.

मु नि श्री आ र्य नं दी : जी व न गा था

मुनिश्रीना हिशोबात किंवा कसल्याही कार्यात आळस, अजागळपणा, बेहिशोबीपणा खपत नाही. करायचे ते अगदी नीट नेटके, स्वच्छ व सुंदर.

आपल्या पूर्वाश्रमीची ही अनुशासनशीलता त्यांना मुनी जीवनात अप्रमादी राहण्यात अतिशय साह्यभूत ठरली. आर्यनंदी प्रत्येक क्षण जणू जागृतीचा जगतात. म्हणूनच एक प्रकारची सावध चित्तावस्था त्यांना प्राप्त झाली आहे. त्यांचा हा गुणविशेष हेस्तनच आचार्य विमलसागरजीनी त्यांच्यावर जोखमीचे काम सोपविले... आणि मुनिश्रीनी ते दक्षतेने पार पाडले.

दि. २८ मार्च ७५ रोजी आचार्याचा निरोप घेऊन हा आनंदयात्री विहारासाठी शिखरजीहून बाहेर पडला.

